

НАШАНІЎСКАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА: АД КАРЭСПАНДЭНТА ДА ПІСЬМЕННІКА

«“Наша Ніва” – гэта люстро душы, думак і патрэб Беларусі... Усе каму дорага і блізка справа жыцця і адраджэння Беларусі і беларусоў, выпісвайце, чытайце і шырце беларускую газету “Нашу Ніву”», – такімі радкамі пачынаецца першы нумар газеты за 1912 г. [1]. Менавіта з гэта-

га часу беларускі пісьменнік Максім Гарэцкі далучаецца да асяроддзя «нашаніўцаў» у якасці карэспандэнта.

У якасці аўтара (карэспандэнта) газеты Гарэцкі пачаў выступаць з 13 (26) верасня 1912 года. Яго матэрыял выходзіў у пастаяннай рубрыцы «З Беларусі і Літвы» і даносіў весткі з Горак. Актыўнасць супрацоўніцтва з выданнем лепш будзе ўявіць праз ніжэй прыведзеную табліцу:

Дата выхату	Рубрыка «З Беларусі Літвы»	Рубрыка «Найноўшыя творы бел. літ.»	Рубрыка «Наш фе- льетон»
№ 37 13(26).09.1912	«Г. Горкі» (Беларус)		
№ 43-44 2(15).11.1912	«Г. Горкі» (Беларус)		
№ 2 10.01.1913	«Шамоўская воласць...» (М. Беларус)		
№ 4 25.01.1913		«У лазні» (М. Беларус)	
№ 5 1.02.1913			«Нашы» (Максім Беларус)
№ 6 7.02.1913	«Магілеў»: «Тавары- ство цвярозасці», «Не глядзелі-б вочы» (М. Б.)		
№ 8 20.02.1913		«Атрута (Кароткі жалобны абразок)». (Максім Беларус)	
№ 9 01.03.1913		«Атрута (Кароткі жалобны абразок)». (Максім Беларус)	
№ 20 16.05.1913		«Стогны душы» (Максім Беларус)	
№ 21 23.05.1913	«Могілеу: Весткі з Горак» (Гарэцкі); «Краіна добрых обычаёў» (М. Б.)		
№ 26-27 5.07.1913	Могілеу: «Навіны з Горэк» (Беларус)		
№ 30 11.07.1913	Могілеу: «Модныя обычаі» (Максім Беларус); «Адзінаццатуха» (М. Б); «Жывая нябошчыца» (Максім Беларус)		
№ 31-33; 01.08.1913– 16.08.1913		«Родныя карэні» (Максім Беларус)	

№ 39 28.09.1913		«Красаваў язмін» (М. Г.)	
№ 43 24.10.1913		«Страхацьце» (Г. М.)	
№ 24 20.06.1914	«3 Могілёўшчыны» (Хадзяка)		
№ 19-20 22.05.1915		«Дзegaць» (М. Горэцкі 12/ IV-1915)	
№ 1-4 28.10.1920– 16.11.1920		«Прысяга» (М. Гарэцкі)	

Відавочна, што М. Гарэцкі сумяшчаў публіцыстыку з заняткам літаратурнай творчасцю, і гэта абсалютна лагічна: па-першае, назіраючы за праявамі рэчаіснасці, пісьменнік знаходзіў сюжэты для сваіх апавяданняў, па-другое, рэалізоўваў пастаўленую перад «нашаніўцамі» задачу азнамлення чытачоў з літаратурнымі навінкамі на беларускай мове; па-трэцяе, выкарыстоўваў газету як пляцоўку для выказвання сваёй грамадзянскай пазіцыі.

Публіцыстычныя матэрыялы, напісаныя Гарэцкім для «Нашай Нівы», звычайна вызначалі як «нататкі», аднак, калі разгледзець іх не з пазіцыі літаратуразнаўцы, а журналіста, жанравая разнастайнасць формаў значна пашыраецца, ды і акцэнт на мастацкай вартасці робіцца іншы.

Для падобнага аналізу скарыстаем наступныя паняцці: «характар камунікатыўнага задання», «жанравыя прыметы», «жанравая форма» і «тып тэксту».

Характар камунікатыўнага задання фарміруецца мэтавай аўдыторыяй, да якой звернута фармат выдання. Як згадвалася вышэй, «Наша ніва» арыентавалася на вясковае насельніцтва і інтэлігенцыю, што вызначала мэты і задачы карэспандэнтаў:

- паведаміць пра падзею (знешнепалітычную або ўнутрыпалітычную);
- прааналізаваць падзею, выказаць свае адносіны;
- даказаць пэўную ідэю;
- канстатаваць факт здзяйснення нечага і выказаць ацэнку.

Зразумела, што характар камунікатыўнага задання будзе ўплываць на фарміраванне жанравых формаў газетнай публіцыстыкі.

Такім чынам, у № 37 (1912) газеты «Наша Ніва» з'явілася невялікая нататка Максіма Гарэцкага ў рубрыцы «3 Беларусі і Літвы» пра «прыёмную пару» ў Горыцкае каморніцка-агранамічнае вучылішча. З аднаго боку, гэта тэкст-інфармацыя, у якім паведамляецца факт – адбыўся набор у вучылішча. Дастатковая ўвага надаецца лічбам: *»У гэтым гаду у дзьверы тутэйшага каморніцка-*

агранамічнага вучылішча стукалося 250 хлопцоў, калі не лічыць тых, каторыя не экзамінаваліся пасля доктарскага агляду. 232 хлопцы прасіліся у першу падгатавіцельну клясу, а рэшта у першу спеціальную. З гэтага ліку хлопцоў залічаны вучнямі усяго 36...» (№ 37, 1912). Аўтар дае інфармацыю пра заснаванне вучылішча, аналізуе геаграфію прытоку студэнтаў.

Аднак тэкст нельга назваць «чыстай» інфармацыяй, бо прыхаванае аўтарскае «я» відавочна чытаецца паміж радкоў. Так, напрыклад, чыста інфармацыйным падаецца сказ: «*Вучылішчэ атчынено ў 1909 гаду, і за апошніе гады, у сярэднім на 30 мейсц прасіцца да 300 чалавек*». Але ж ніжэй бачым рэальны прыхаваны аўтарскі каментарый «*І с кожнаго боку выгодна вучыцца тут дзецям вясковых небагатых гаспадароў, бо ў падгатавіцельну клясу прымаюць тых, што акончылі двуклясную народную школу, а калі хлопчык патрапіць у вучні, дык яму, калі ён сам мала мае грошы дзеля пражыцця у Горках і добра вучыцца, даюць стэпэндію*». Відавочна, што мэтай Гарэцкага было не толькі праінфармаваць, але і заахвоціць хлопчыкаў з вясковай беднаты ісці вучыцца. Заўважым, што і аргумент заахвочвання (стыпендыі, фінансаванне) адпавядаў інтарэсам мэтавай аўдыторыі.

Як бы ні намагаўся літаратар Гарэцкі глядзець на свет вачыма журналіста, імкнучыся да аб'ектыўнай фіксацыі факта, вобразнае слова і мастацкі погляд на рэчаіснасць выяўлялі ў ім выдатнага публіцыста з відавочным пісьменніцкім ухілам.

Ужо ў другой публікацыі (№ 43–44 ад 12(15).11.1912) пад традыцыйнай рубрыкай «3 Беларусі і Літвы» можам чытаць чарговы матэрыял з «г. Горкі Магілёўск. губ.», у якім распавядаецца пра штогодні кастрычніцкі кірмаш. Па сутнасці гэта ўжо сінтэзаваны рэпартаж з дакладна выяўленым адлюстраваннем падзей, аналізам і адкрытымі ўласнымі каментарыямі. Штогадовы кастрычніцкі кірмаш – тая дынамічная падзея, якая скразной тэмай праходзіць праз матэрыял аўтара. Ён быў непасрэдным удзельнікам гэтага мерапрыемства і стварыў «вобраз падзеі» па гарачых слядах. Спачатку чытач ўводзіцца ў атмасферу гэтай падзеі: распавядаецца, што кірмаш незаладзіўся ад самага пачатку, адбываецца спроба высветліць магчымыя прычыны дрэннага гандлю: «*У гэтым гаду з'езд сялян быў малы; і кірмаш выйшоў зусім дрэнны. Вінаваціць трэба пагоду. У нас ад пачатку месяца жніўня і аж да самага кастрычніка ішлі дажджы і было сцюдзена. Дарогі папсуваліся і меж сялян мала хто пацікавіўся паехаць на кірмаш. Дый таго, хто паехаў, турбацыя была дарэмна, бо ў самы кірмашовы дзень пайшоў дождж, зрабілася грязь – дык які ўжо тут торг...*».

У прынцыпе, першая палова тэксту – звычайная канстатацыя, характэрная для справядзачы, аднак другая змяняе наша меркаванне, бо аўтар нечакана раскрывае іншы бок сялянскага быту: «*Але ж што-што, а гарэлку*

пілі на кірмашы, як усягды, калі ня лепей. Народ навакал жывецць небагата, бо землі мала, а фабрычна-заводскаго промыслу ці якого іншаго німа і да жызельнаго шляху далека¹, а гарэлки пьець тутэйшы селянін надта многа»². Зноў аўтар звяртае ўвагу на праблему п'янства. Становіцца зразумелым, што асноўная тэма, якой будзе прысвечана журналісцкая дзейнасць Гарэцкага – гэта выкрыццё п'янства і заклік да навукі, адукацыі, асветы. Якой бы ні была скразная падзея, аўтар робіць акцэнт на «сваіх» праблемах. Гэта граматы прора-ход: па сутнасці, аўтар стварае свой «нашаніўскі» вобраз «горыцкага асветніка-праўдаруба».

Але ж Гарэцкі-аналітык настолькі глыбока спрабуе засяродзіцца на прычынах неўладкаванага сялянскага жыцця, што ўводзіць ў рэпартаж яшчэ адну тэму – казённых «культуртргероў», якія, па сутнасці, павінны займацца выхаваннем вяскоўцаў: *«Агулам кажучы, шырокае поле дзеля працы есць тут сейбітам прасьветы сярод цёмнага беларускага сялянства. Ды не якім-небудзь, а сьведомым сеўбітам-беларуам, што выйшлі з вёскі, знаюць яе і не адракліся роднай вёскі. Ато ў Горках здаўна есць шмат казённых «культуртргероў», бо калісь тут быў інстытут, а цяпер тры сярэдніх вучылішчы для адукацыі на гапатарцы...»*, саркастычна заўважаючы, што *««культура» нешта далей Горак ў нашых мейсцах ня йдзе»*. Гэты прыём цалкам прыдатны да жанру рэпартажа, больш за тое, вельмі папулярны ў сучаснай журналістыцы. Як адзначае Б. Стральцоў, «рэпартаж прыдатны для адлюстравання падзей не толькі пазітыўнага, але і негатыўнага плану, можа мець крытычную скіраванасць. Для такіх выпадкаў больш падыходзіць сінтэзаваная форма рэпартажу – пры фіксацыі негатыўных момантаў узнікае неабходнасць разабрацца ў іх прыродзе, даць каментарый і ацэнку... Галенавітыя рэпарцёры часам пішуць крытычныя рэпартажы ў фельетоннай танальнасці, скарыстоўваючы выразныя сродкі сатыры і гумару – ад гратэска, гіпербалы, да іроніі, насмешкі» [2, с. 16]. Калі ўлічваць гэтыя асаблівасці рэпартажа, варта адзначыць, што Гарэцкі відавочна на подступах да фельетона.

Дарэчы, пісьменнік паспрабуе сябе і ў гэтым жанры. Ужо ў № 5 за 1913 г. мы можам чытаць фельетон «Нашы», у якім сатыра накіравана на выкрыццё заганай «нашых» беларусаў, якія выбіліся ў людзі. Як вядома, фельетон грунтуецца на факце, а ў яго аснове заўсёды ляжыць пэўны канфлікт. Яшчэ адным элементам фельетона з'яўляецца наяўнасць устойлівага вобраза аўтара, які не дае чытачу права аналізаваць канфлікт, а сам робіць выснову.

¹ Тэма ролі чыгункі ў станаўленні сялянскага дабрабыту мімаходзь закраналася і ў раманах «Віленскія камунары» (1931–1932).

² Падобны характар апісання «кірмашовых прыемнасцей» можна будзе ўбачыць у апавесці М. Гарэцкага «Ціхая плынь» (1926, 1930).

Гарэцкі тут не адышоў ад нормаў: у аснове фельетона ляжыць канфлікт паміж чалавекам і грамадствам, калі больш дакладна – у барацьбе чалавека са сваімі заганамі, якія знаходзяць урадлівую глебу для выяўлення ў соцыуме. Фактам для напісання фельетона сталі некалькі артыкулаў з расійскай прэсы пра беларусаў, што не ўбераглі душу ад спакусы палепшыць дабрабыт любымі сродкамі. У гэсце дакладна прачытваецца аўтарскае «я», яно ахінае чытача эмоцыямі з першых радкоў тэксту і не адпускае да апошніх. Больш за тое, аўтар не дае магчымасці чытачу самастойна паразважаць над фактамі.

Фельетон пачынаецца клічнымі сказамі захаплення (своеасаблівая гульня з чытачом): *«Ёсць яшчэ порах у парахаўніцах!.. Ёсць ешчэ дзеткі у Маткі-Беларусі, ёсць ешчэ у нас людзі-арлы, клёкат каторых чуцен і ня токма на ціхіх спрадвеку абшарах Бацькаўшчыны, але далетае ен нават да сенцоў, пэўне задніх сенцоў вялікіх паноў, бліскучых паноў Пецярбурга. Весяліся, скачы, маё беларускае сэрацэ!»* Аднак праз некалькі радкоў становіцца відавочным, што тэкст мае вострую сатырычную скіраванасць, выкліканую аўтарскім незадавальненнем падзеямі рэчаіснасці. А не задаволены Гарэцкі тым, што ў адной з расійскіх газет надрукавана: *«Сын немаможнага бацькі, папа-беларуса, трапіў у Пецярбург у Дух. Акадэмію і адразу “правіўся”»*.

Безумоўна, балюча ўспрымаў падобныя «навіны» беларус Гарэцкі (дарэчы, фельетон быў падпісаны псеўданімам «Максім Беларус»), бо стаяў на чале нацыянальнага адраджэння і добра разумеў, як складана даюцца беларусам нават самыя маленькія перамогі. Усведамляў і тое, што нават за дробны промах, няверны ход расплата будзе вялікай, што, уласна кажучы, і ўбачыў праз друкаванае слова (расійскія выданні са смакам распавядалі пра «праявы» беларусаў). Таму ў фельетоне з горыччу прыняўся выкрываць нядбайных суайчыннікаў. Удала выкарыстоўваючы гратэск, аўтар стварае мастацкі вобраз ворага беларушчыны: *«На пагляд-такі войстрачок дохленькі, куды прасцей галубка, але ў глыбіне душонкі сваей быў мудрэй уселякае вужакі, толькі нельга зычыць нікому гэтай яго «жыцьцёвай» мудрасьці, бо надта-ж брудна. Ня грэбаваў нічым, каб зарабіць грошы, каб проста набіць чэрава, але прастаўляўся, што працуе «высокім ідэям» і ўрэшці быў «сваім чалавекам» у о. рэктара»³*. Сваю вялікую непрыхільнасць да такіх людзей Гарэцкі выказвае па-мастацку саркастычна: у газетным тэксце паняцці «свой чалавек», «высокая ідэя» наўмысна набываюць супрацьлеглае значэнне. І ўсё для таго, каб падкрэсліць, як лёгка можна памыліцца ў палітычна нестабільны час, вызначаючы маральную мяжу недатыкальнасці паміж сваім і чужым, высокім і нізкім.

³ Падобнага героя можна сустрэць на старонках апавесці “Дзве душы” (1919) – гэта Карнавіч – Гаршчок, які ў любой партыі “мог бы знаходзіцца з пэўнай шчырасцю”.

Невыпадкова фельетон падпісаны псеўданімам «Максім Беларус», дзе «Беларус» прапісана з вялікай літары. Назваць сябе беларусам у той час мог чалавек, надзелены вялікай адвагай, разуменнем адказнасці за свае дзеянні і ўчынкi, і вядома, са шчырымі патрыятычнымі пачуццямі.

У фельетоне ёсць і другая гісторыя, прынесена Максіму Беларусу «Биржевыми Ведомостями»: *«Пан Лукашэвіч (хто хочэ, ніхай чытае Солон, ці як інакш), сын свайго беларускага народа, перш быў вучыцелем, потым... валасным пісарам, далей пралез у чыновенства, зрабіўся газэтным пісакам за «тые» грошы, скрабецца і ў Г. Думу, таксама працаваў «і нашым і вашым». Як тое кажыць: – на усе кепствы – майстра лепшы». Аўтарскае «я» публіцыста выражана адкрыта і эмацыянальна, носіць павучальны характар: «А сколькі ешчэ, хто ведае, поўзае гэтых «нашых», буйнейшых і драбнейшых, на зямлі, у дварэ, дома ці сярод чужынцоў ў сьвеці! Крый, Божэ, барані...». Заканчваецца ж фельетон па-журналісцку вострым перыфразам: «І калі-ж мінець нас гэтае дрэннае – дажджлівае лета, бо шмат развялося чарвей; каб ня зьелі яны нашу капусту».*

Такім чынам, і жанр фельетона аказаўся падуладным Максіму Беларусу. Малады пісьменнік таленавіта скарыстаў мастацкае слова для публіцыстычнай неабходнасці, бо фельетон – той жанр, дзе мастацкія сродкі толькі завастраюць тэкст. Ад першага іранічнага слова назвы «Нашы», да апошняга перыфраза тэкст прасякнуты дынамічным пульсам думак, эмоцый і спадзяванняў аўтара.

Нават з разгляду трох публікацый відавочна, што аналіз публіцыстыкі Максіма Гарэцкага «нашаніўскай пары» – справа не такая ўжо і другарадная, бо менавіта ранняя публіцыстыка Гарэцкага, творчасць таго часу, калі пісьменнік не быў яшчэ зацятым прыхільнікам ніякай іншай ідэалогіі акрамя справы нацыянальнага станаўлення, дае магчымасць зразумець, як фарміраваўся яго светапогляд, як выточвалася ідэалагічная пазіцыя, як слова публіцыста з часам ператваралася, вырасталала ў слова пісьменніка.

Літаратура

1. Наша ніва. Штотыднёвая газета: Факсімільнае выданне. Вып. 5 (1912–1915, 1920 гг.); адк. за выпуск Зьміцер Санько. – Мінск: Тэхналогія, 2009. – № 1. – 1912.
2. Стральцоў, Б. Метад і жанр. Асновы творчага майстэрства журналіста / Б. Стральцоў. – Мінск: БДУ, 2002.